पाठ – १ वर्णमाला

➢ स्वराः (१३)

अ आ इ ई उ ऊ ऋ ॠ लृ ए ऐ
ओ औ

➢ व्यञ्जनानि (३३)

वर्गीय व्यञ्जन	क - वर्ग	क्	ख्	ग्	घ्	ङ्
	च – वर्ग	च्	छ्	ज्	झ्	ञ्
	ट – वर्ग	ट्	ठ्	ड्	ढ्	ण्
	त – वर्ग	त्	थ्	द्	ध्	न्
	प - वर्ग	प्	फ्	ब्	भ्	म्
अन्तःस्थ	अन्तःस्थ	य्	र्	ल्	व्	
ऊष्म	ऊष्म	श्	ष्	स्	ह्	

➢ अयोगवाह

- अनुस्वारः - (ं)
  संस्कारः , संस्कृति

- विसर्गः - (ः)
  विवेकः, वृक्षः

॥ स्वरमात्रा ॥

व्यञ्जन	स्वर	मात्रा	स्वरयुक्त व्यञ्जन
स्	अ		स
स्	आ	ा	सा
स्	इ	ि	सि
स्	ई	ी	सी
स्	उ	ु	सु
स्	ऊ	ू	सू
स्	ऋ	ृ	सृ
स्	ॠ	ॄ	सॄ
स्	ए	े	से
स्	ऐ	ै	सै
स्	ओ	ो	सो
स्	औ	ौ	सौ

॥ अभ्यास ॥

१ **रिक्त स्थानानि पूरयत**
(रिक्तस्थान भरिए।)

१) वर्णमालायां <u>13</u> स्वराः भवन्ति । (**13**,12,11)

२) वर्णमालायां <u>33</u> व्यञ्जनानि भवन्ति । (25,31,**33**)

३) <u>ग्</u> कवर्गस्य वर्णः अस्ति। (ट् , प् , **ग्**)

४) 'ष्' वर्णः <u>ऊष्म</u> अस्ति। (अन्तःस्थ, **ऊष्म**)

५) अनुस्वारः <u>अयोगवाहः</u> अस्ति । (**अयोगवाहः**, अन्तःस्थ)

२ **वर्गान् पूरयत।**

(वर्ग को पूरा कीजिए।)

क)	क – वर्गः	क्	ख्	ग्	घ्	ङ्
ख)	च – वर्गः	च्	छ्	ज्	झ्	ञ्
ग)	त – वर्गः	त्	थ्	द्	ध्	न्
घ)	अन्तःस्थः	य्	र्	ल्	व्	
ङ)	ऊष्म	श्	ष्	स्	ह्	

३ **स्वरान् व्यञ्जनानि च पृथक्कुरुत।**

स्वर तथा व्यञ्जनों को अलग कीजिए।

म् , क् , ऋ , ऐ , ङ् , प् , औ , ज् , इ , स् ,ऊ , थ् , ढ् , आ, ई , लृ	
स्वराः	**व्यञ्जनानि**
ऋ , ऐ , ङ् , औ , इ , ऊ , आ, ई , लृ	म् , क् , प् , ज् , स् , थ् , ढ्

४ **वर्णान् निर्देशानुसारं पृथक्कुरुत ।**

वर्णों को निर्देश अनुसार अलग कीजिए ।

इ , ड् ,ष् , छ् , अ , फ् ,स् , झ् , उ , म् , ह् , ण् , ञ् , ऋ , ब् , श् , ठ्				
स्वराः	**ट – वर्गः**	**प – वर्गः**	**च – वर्गः**	**ऊष्म**
इ , अ , उ , ऋ ,	ड् , ण् , ठ्	फ् , म् , ब्	छ् , झ् , ञ्	ष् , स् , ह् , श्

पाठ – २ - संयुक्तव्यञ्जनानि

➢ संयुक्तव्यञ्जनानि

- जब कोई स्वर रहित व्यञ्जन दूसरे व्यञ्जन से मिलाकर एक कर दिया जाता है, तो वह **संयुक्तव्यञ्जन** कहलाता है।

क्ष = क् + ष् + अ

द्ध = द् + ध् + अ

त्र = त् + र् + अ

द्र = द् + र् + अ

ज्ञ = ज् + ञ् + अ

श्र = श् + र् + अ

द्य = द् + य् + अ

प्र = प् + र् + अ

द्व = द् + व् + अ

त्त = त् + त् + अ

र्व = र् + व् + अ

ट्र = ट् + र् + अ

॥ अभ्यासः ॥

१ वर्णविच्छेदं कुरुत ।(वर्णविच्छेद कीजिए)

कार्यकर्ता = क् + आ + र् + य् + अ + क् + अ + र् + त् + आ

(क) अमिताभः = अ + म् + इ + त् + आ + भ् + अ + :

(ख) जया = ज् + अ + य् + आ

(ग) परिश्रमः = प् + अ + र् + इ + श् + र् + अ + म् + अ + :

(घ) रुचिः = र् + उ + च् + इ + :

(ङ) कक्षा = क् + अ + क् + ष् + आ

(च) वत्सलः = व् + अ + त् + स् + अ + ल्+ अ + :

(छ) परीक्षा = प् + अ + र् + ई + क् + ष् + आ

(ज) सर्वज्ञः = स् + अ + र् + व् + अ + ज् + ञ् + अ + :

२ **वर्णसंयोजनं कुरुत ।** (वर्णसंयोजन कीजिए)

य् + अ + न् + त् + र् + अ + म् = यन्त्रम्

(क) ऐ + श् + व् + अ + र् + य् + आ = **ऐश्वर्या**

(ख) व् + ऋ + क् + ष् + अ + : = **वृक्षः**

(ग) द् + उ + ग् + ध् + अ + म् = **दुग्धम्**

(घ) प् + उ + स् + त् + अ + क् + अ + म् = **पुस्तकम्**

(ङ) म् + अ + ह् + ए + श् + व् + अ + र् + अ + : = **महेश्वरः**

(च) व् + इ + द् + य् + आ + ल् + अ + य् + अ+ : = **विद्यालयः**

(छ) अ + न् + अ + न् + य् + आ = **अनन्या**

३ **शब्देभ्यः स्वरान् व्यञ्जनानि च पृथक्कुरुत ।**

(शब्दों से स्वर और व्यंजन को अलग कीजिए)

शब्द:	स्वरा:	व्यञ्जनानि
महिमा	**अ, इ , आ**	**म् , ह्**
(क) पृथा	**ऋ , आ**	**प् , थ्**
(ख) अनुष्का	**अ , उ , आ**	**न् , ष् , क्**
(ग) कैरवी	**ऐ , अ , ई**	**क् , र् , व्**
(घ) पुस्तकम्	**उ , अ**	**प् ,स् ,त् , क् ,म्**
(ङ) पृथ्वी	**ऋ , ई**	**प् , थ् , व्**
(च) महेश्वरः	**अ , ए**	**म् , ह् , श् ,व् , र्**